

razgovarala Nataša Vlašić Smrekar
glavna fotografija Ullstein Bild

Nacizam još uvijek progoni njemačku kolektivnu maštu

U uводу сте написали да је „Nacizam poput оgrade с упозоренjem „Visoki напон, опасно по живот“ – притеди ли му преблуду, стресте ве тисуће волта“, односно да повјесникар који ћели написати нацизам мора да учини унутар заданих моралних оквира. Супротно томе, ви настојите смјестити нацизам у повјесни контекст и заузети ненутралан став. Јесте ли у томе успјел? Какве су реакције на књигу? Има ли реакција у Немачкој?

Jesam li u svom nastojanju uspio ili nisam, prepustam drugima da odluču. Ali uspjao sam prenijeti poruku koju sam namjeravao prenijeti: da se sve od sebe da zauzmem neutralan stav prema nacizmu, analizirao sam taj povijesni fenomen bez ikakvih vrijednosnih prosudbi. Htio sam opisati i objasniti nacizam i pustiti čitatelja da sam odluči što će misliti o onome što prezentiram. Općenito, reakcije na knjigu su pozitivne. Norveški odgovor na knjigu ugodno me iznenadio jer sam očekivao oštре kritike iz nekih krugova zbog nekih aspekata moje knjige – ali ne zbog vrijednosne neutralnog pristupa. Nasuprot tome, dvojica

recenzentata u Danskoj iskazala su nezadovoljstvo, ali nezadovoljstvo temeljeno na metodološkim pitanjima, na mom razumijevanju ideja kao aktivnih kroz vrijeme, u različitim socio-ekonomskim okvirima. Čisto filozofska rasprava. Kada je riječ o Njemačkoj, mogu samo reći da do sada nisam imao sreće u uvjeravanju bilo kojeg izdavača da prevede knjigu. Ova vrsta publicističke obično je teška za objavljivanje na stranim jezicima. Međutim, rekao bih ipak da je moj pomalo heretički pristup nacizmu nekim njemačkim izdavačima neugodan. Kao što sam spomenuo u uvodnom poglavljiju knjige, koje se odnosi na burnu „polemiku povjesničara“ (Historikerstreit) u Njemačkoj 1980-ih, nacizam je bio vrlo osjetljiva tema u njemačkom društvu. Vjerujem da je tako i danas. Na ovaj ili onaj način, nacističko doba još uvijek progoni njemačku kolektivnu maštu. Dopuštam si tako veliku izjavu.

O nacizmu kao njemačkom političkom pokretu i u koj diktaturi zna se puno. Zna li se dovoljno o nacizmu kao ideologiji?

O nacističkoj se ideologiji zna puno, mnogo je toga istraženo kroz desetljeća. Ipak, siguran sam da se o nacizmu zna mnogo manje nego što većina ljudi misli. Nacistička ideologija bila je mnogo više od rasizma, antisemitizma i ultranacionalizma, kako se obično prikazuje u širokoj javnosti. Tvrđim, nacizam je bio specifičan svjetonazor sastavljen od različitih ideja crpljenih iz različitih kulturnih tradicija – velike doze biologizma, intenzivnog antisemitizma povezanog i s antimarksizmom i antikapitaliz-

mom, uključivao je elemente konzervativnog tradicionalizma i socijalističkog kolektivizma, ali i religijske momente iz kršćanstva i poganskih vjerojanja s tragovima rasnog okultizma – da nabrojim samo neke. Moj je dojam da je malo ljudi (čak i znanstvenika) svjesna nevjerojatne složenosti ove ideologije ili svjetonazora, odnosno njegove konceptualne složenosti zbog kojih je nacizam bio privlačan mnogim segmentima društva.

Tvrđite da su nacistički ideolozi preuzeли ideje njemačkih romančara još s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Pišete o „völkisch“, narodnjaku kom nacionalizmu i vitalističkoj filozofiji (kultu života) kao glavnim idejama koje su utjecale na razvoj nacističke ideologije. Možete li to pojasniti?

Da budem potpuno precizan, tvrdim da su narodnjacički nacionalizam i vitalistička filozofija bile među najvažnijim idejama u razvoju nacističke ideologije. Tijekom 19. i početka 20. stoljeća u Njemačkoj je uskrsnuo tzv. völkisch nacionalizam. Ta politička ideologija i politički pokret usredotočeni su na Volk, njemački „narod“ kao jedinstven kulturni i duhovni entitet, „organiku“ zajednicu povezanih zajedničkih vrijednostima i „kralju“ ili rasom. U vrijeme kad su nacisti 1920-ih ušli u političku arenu, völkisch nacionalizam svojim je beskompromisnim odbacivanjem zapadnog moderniteta snažno utjecao na nekoliko slojeva njemačkog stanovništva, pogotovo na mlade. Vitalistička filozofija, pak, afirmira, čak obožava „život“, zamišljen kao čisto kretanje, promjenu i dinamičnost – nešto što je nemoguće shvatiti razumom koji vitalisti osuđuju kao sterilan, destruktivni i neprijateljski nastrojen život. Njemačka varijanta vitalizma, takozvana Lebensphilosophie, uglavnom je izrasla iz Nietzscheove filozofije i veličala je iskustvo (Erlebnis) zbog njegove spontanosti i stanja opijenosti koje ono može donijeti. Njemačka varijanta vitalizma užide ne samo ljudsko stvaralaštvo, već i rat i nasilje – što je snažno obojeno Prvim svjetskim ratom i ratnim iskustvom koje su mnogi prošli u njemačkoj vojsci u kojoj su služili i neki od prvih nascista (a među njima i Hitler). Vitalističko slavljenje borbe i nasilja uvelike je pridonjelo paravojnom duhu i energiji nacističkog pokreta koji je utjelovio SA (i SS u određenoj mjeri).

Bi li Hitler ikad uspio preuzeti vlast i voditi njemački narod u zastrašujući rat i genocid da nacistička ideologija nije imala religiozni i mistični aspekt?

Ovo je intrigantno, ali i iznimno izazovno pitanje. Dopustite mi da to kažem ovako: religiozna dimenzija nacizma vjerojatno je igrala veliku ulogu u regrutiranju mnogih nacističkih pristaša, pogotovo Hitlerovim karizmatičnim govorima i magnetizmom te u kasnijoj fazi mobilizacije Nijemaca i vojnim ili genocidnim nasiljem. Apokaliptični antisemitizam koji Židove predstavlja kao vratju kozmičku silu koju se mora pobijediti i uništiti kako bi se spasila njemačka i „arijska“ rasa – to je vjerski aspekt nacizma koji objašnjava motivaciju brojnih Nijemaca i na ratu i na mjestima masovnog industrijskog ubijanja.

Koliko je Nietzsche pomogao u stvaranju Hitlera?

U početku je Nietzschesov utjecaj na Hitlera bio neizravan, njemu su posredovali drugi i bio je dio kulturne „atmosfere“ u kojoj se Hitler kretao; kasnije Hitlerovo idealiziranje moćne „ličnosti“ ima snažan ničelnacki okus. Tako ja to vidim. U svakom slučaju, dok je pisao prvi dio „Mein Kampfa“ za vrijeme boravka u zatvoru, Hitler je pročitao Nietzschea i još jače upio njegove misli (kasnije je rado citirao

Islamistička ideologija ISIL-a nevjerojatno nalikuje nacističkoj ideologiji u temeljnim aspektima: volja da se služi višem cilju, čak i po cijenu vlastitog života; potreba da se društvo „očisti“ od „nečistih“ skupina kako bi se uspostavilo utopijsko društvo; i opravdavanje svake metode kako bi se postigao taj utopijski cilj – kaže Carl Müller Frøland (dolje lijevo na slici)

Previše povjesničara koji se bave nacizmom prelako povezuje tu ideologiju sa suvremenim populističkim politikama

komunistički diktatori?

Iz perspektive ljudskih prava, što je vjerojatno perspektiva većine suvremenih Evropljana, medicinski eksperimenti u Auschwitzu i masovna pogubljenja Židova koja su provodili SS-ovci sigurno se mogu svrstati među najstrašnije manifestacije moći ideologije. Ipak, trebamo biti svjesni usporedivih zločina počinjenih u drugim povijesnim okolnostima. Japanski liječnici provodili su medicinske pokuse na Kinezima baš kao nacistički liječnici na logorašima nekoliko godina kasnije. Osim u nacističkom, masovna pogubljenja dogodila su se u još nekoliko modernih režima. Uzimimo dva primjera: golemi arhipelag Gulag sovjetskog sustava bio je usko povezan sa staljinističkom ideologijom, a kambodžanska „polja smrti“ s komunističkom ideologijom režima Pola Pota. U oba slučaja „cežnja za čistocu“ (da upotrijebim poznati izraz Zigmunta Baumana) u komunitu, kao i u drugim totalitarnim ideologijama, provodila se u djelu – društvo se mora oslobiti svih koji „odstupaju“ od navodno savršenog stanja za kojim se teži.

Jesu li postupci liječnika u Auschwitzu i masovna pogubljenja Židova u istočnoj Europi, koja su pripadnici Waffen-SS-a dobrovoljno provodili, a o čemu iscrpljeno pišete, najstrašnije manifestacije moći ideologije u povijesti? Kako ocjenjujete komunističku ideologiju i masovnih zločina u kontekstu masovnih zločina koje su počinili Staljin i drugi

ke. Danas je to vrlo važan povijesni dokument, posebno za potrebe rekonstrukcije Hitlerovih uverenja i glavnih obrisu nacističke ideologije. Je li „Mein Kampf“ opasan? Na ovo mi je teško odgovoriti. Mnogi u modernom zapadnom društvu vjeruju da jest; čini se da vjeruju da „Mein Kampf“ i danas ima istu magnetsku privlačnost kao i onda kad su nacisti čitali to djelo. Upravo je zbog tog straha novo njemačko izdanje objavljeno 2016. opremljeno goleminom kritičko-znanstvenim aparatom, koji čitatelju služi ne samo kao objašnjenje, već i kao alat za „odbacivanje“ raznih Hitlerovih tvrdnji. Je li stav o inherentnoj opasnosti knjizi utemeljen ili ne, političko je pitanje s kojim se sada radije ne bih bavio.

Svjet proživljava veliku ekonomsku krizu, prijete nam globalne klimatske promjene i nestajanje resursa, a sve su to izazovi za koje je demokraciji teško pronaći rješenja. Jesu li to idealni uvjeti za neki novi nacistički pokret? Koje su to ideje koje bi mogle pokrenuti neki novi nacistički pokret?

Problemi Weimarske Republike u rješavanju velike ekonomске krize oko 1930., kao i nekih drugih kriza, nesumnjivo su pridonijeli podrivljanju legitimnosti demokratskog sustava kod mnogih Nijemaca. Nije posebno odvažno tvrditi da društvene krize, u kojima se država teško nosi s pro-

bilmama, guraju pojedine slojeve stanovništva prema tome da prigrele antidemokratska rješenja. Međutim, teško mi je zamisliti da će se „novi nacistički pokret“, ako pod time mislite na oživljavanje temeljnih ideja izvornog pokreta, pojaviti u našim liberalnim demokracijama. Stoga mi je teško odgovoriti na sljedeće pitanje. Za neke ideje, pronađene u nacističkoj ideologiji, može se reći da imaju poseban potencijal da zapale ljude, da ih pokrenu. Ali taj je teritorij čvrsto povezan sa psihologijom.

Tvrđite da je nacizam hibridna ideologija. Prepoznajete li sličnu ili drugačiju hibridnu ideologiju koja danas može biti opasna u Europi ili svijetu? Jesu li pojedine populističke stranke i pokreti primjer toga? Mislite li da Trumpov politički postaje elementi nacizma ili fašizma? Kako biste u tom kontekstu ocijenili brazilskog predsjednika Bolsonara?

Ne znam nijednu suvremenu političku ideologiju koja ima isti hibridni karakter kao nacizam. Da budem iskren, smatram da previše povjesničara koji se bave nacizmom prelako povezuje tu ideologiju sa suvremenim „populističkim“ politikama, stvarajući površne i prilično beskorisne analogije između nacizma i različitih nacionalističkih pokreta našeg vremena. Prepostavljam da se odredeni elementi nacističke ideologije

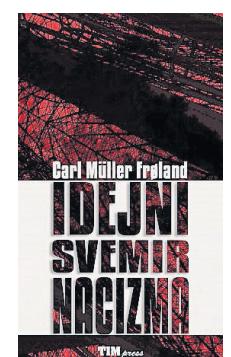

Prepostavljam da se određeni elementi nacističke ideologije doista i mogu pronaći u politici američkog ili brazilskog predsjednika – baš kao što se vjerojatno neki drugi nacistički elementi mogu prepoznati i u politici njihovih protivnika, demokrata u SAD-u i ljevičarskih političara u Brazilu. Ovo nije kritika bilo koje od ovih stranaka. Nacizam je bio toliko bogat idejnim sadržajem da se različite ideje te ideologije mogu smjestiti duž čitavog političkog spektra

doista i mogu pronaći u politici američkog ili brazilskega predsednika – baš kao što se vjerojatno neki drugi nacistički elementi mogu prepoznati i u politici njihovih protivnika, demokrata u SAD-u i ljevičarskih političara u Brazilu. Ovo nije kritika bilo koje od ovih stranaka. Nacizam je bio toliko bogat idejnim sadržajem da se različite ideje te ideologije mogu smjestiti duž čitavog političkog spektra. Smatram da javljanje jedne ili nekoliko tih ideja u nekoj političkoj stranci ne čini tu stranku "nacističkom"; to bi bio prejednostavan pristup kojem nedostaje povijesne dubine.

Prepoznali ste ideju nacizma u smrtonosnim napadima na imigrante koje je izvela njemačka neonacistička organizacija NSU, u Breivikovu napadu u Norveškoj te u ISIL-u. Zanimljivo je da su se mnogi stranci, Evropljani razočarani zapadnim društvom, borili u redovima ISIL-a. Slično tome, nakon invazije na Sovjetski Savez u Drugom svjetskom ratu, ultranacističke postrojbe Waffen-SS-a postale su multinacionalna vojska u kojoj su se borile brojne francuske, skandinavske i letonske snage. Kako objašnjavate tu sličnost?

Samoproglašeni „nacionalsocijalistički“ NSU prihvatio je rasističke i antisemitske ideje slične nacističkim – i poput nacista, i on se ponašao nasilno. Vaša usporedba multinacionalnog regrutiranja u ISIL i Waffen-SS prosvjetljujuća je ideja. „Istarska država“ bila je politički eksperiment totalitarnog tipa, upadljivo slična nacističkoj državi. Islamistička ideologija ISIL-a nevjerljivo nalikuje nacističkoj ideologiji u temeljnima aspektima: volja da se služi višem cilju (na neki način povezano s „Bogom“), čak i po cijenu vlastitog života; potreba da se društvo „očisti“ od „nečistih“ skupina kako bi se uspostavilo utopijsko društvo; i opravdavanje svake metode – uključujući genocidno masovno nasilje – kako bi se postigao taj utopijski cilj. Uspješno regrutiranje u Waffen-SS iz mnogih europskih zemalja potaknuto je široko rasprostranjenim strahom od komunizma i Sovjetskog Saveza koji je viđen kao smrtna prijetnja „europskoj civilizaciji“, a to je motiv na koji je SS-ovska propaganda snažno igrala. U kontekstu ISIL-a, mnogi muslimanski mlađaci (što je zanimljivo, neki od njih preobratili su se na islam) iz različitih dijelova Europe prepoznali su obranu „Istarske države“, i što je još važnije „ummet“ (zajednicu) svih vjernika koji pripadaju „pravoj“ vjeri islama, bitnom u svom životu. Poput vojnika Waffen-SS-a, borci ISIL-a sebe su smatrali križarima modernog doba u „svetom ratu“ protiv sila moralnog i duhovnog kaosa te destruktivnog materijalizma, bilo komunističkog ili „nevjerljičkog“. I nacizam i ISIL ideološki su pokreti koji su uspjeli zavesti umove i srca mnogih ljudi uvjerivši ih da su suočeni sa stvarnom egzistencijalnom prijetnjom zajednici za koju su oni bili emocionalno pa čak i duhovno vezani, što je prijetnja koja mora biti eliminirana. ■

Knjigu "Idejni svemir nacizma" na hrvatskom je objavio zagrebački izdavač Tim press